

**АСАЛАРИЧИЛИКНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ВА УНИ
САМАРАЛИ БОШҚАРИШ БЎЙИЧА**

ТАВСИЯНОМА

**(Фермер хўжалиги раҳбарлари, мутахассислар
ва шахсий томорқа хўжаликларида асалари
боқишни бошловчилар учун ён дафтарча)**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

**АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВА
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАР ИНСТИТУТИ**

**Асаларичиликни ривожлантириш ва уни
самарали бошқариш бўйича**

ТАВСИЯНОМА

Андижон-2021 йил

Ушбу тавсиянома Қишлоқ хўжалик машиналари ва техник сервисни ташкил этиш кафедраси катта ўқитувчиси **О.Жавҳаров**, кафедра ассистенти **Х.Эсанов** ва Самарқанд ветеринария медицинаси институти доценти **Ш.Амировлар** томонидан тайёрланди.

Тавсиянома Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти илмий Кенгашининг 2020 йил 30 декабрдаги 4–сонли йиғилишида тасдиқланган.

Мазкур амалий тавсиянома қишлоқ хўжалигида асаларичиликни ривожлантириш ҳамда асал ва шифобахш асалари маҳсулотлари ишлаб чиқаришни жадаллаштириш бўйича амалий тажрибалар, шунингдек, илғор асаларичилик хўжаликлари фаолияти асосида тайёрланган.

Ушбу амалий тавсиянома янги фаолит бошлаётган томорқа ер эгаларига, шахсий ёрдамчи хўжаликларда фаолият кўрсатувчиларга, шунингдек, фермерлар ва қишлоқ хўжалиги институти талабаларига фойдаланиш учун тавсия этилади.

Такризчилар:

Д.Юлчиев—Қишлоқ хўжалик бошқармаси бошлиғини озик-овқат хавфсизлиги масалалари бўйича ўринбосари.

О.Махмадиёров – СамВМИ. Қорамолчилик, паррандачилик ва балиқчилик кафедраси катта ўқитувчиси, к.х.ф.ф.д.

КИРИШ

Ушбу рисола – эндигина бу ишга қўл урган асараричилар учун амалий қўлланмадир. Агарда сиз боғингизда ёки дала ҳовлингизда икки уч асарарилар оиласини боқиш ҳақида жиддий мулоҳаза юритаётган бўлсангиз, аммо ишни нимадан бошлашни билмасангиз – ушбу қўлланма сизга қўл келади.

Шуни ёдда тутишингиз керакки, асараричилик бу амалий фан, уни устоз ёрдамида ўрганган маъқул. Агарда бундай имкониятингиз бўлмаса, ҳудудингиздаги асараричилар жамиятига мурожаат этинг ва тажрибали устоз топинг.

Сиз учун керак бўладиган барча маълумотлар бу рисолада жуда содда ва тушунарли шаклда келтирилган. Мазкур амалий қўлланма саҳифаларидан сиз асарари уясини танлаш бўйича маслаҳатлар, асараричиларнинг мавсумий ишлари таърифи, зарур назарий маълумотлар бўйича маслаҳатлар ҳамда муваффақиятли асарарилар хўжалигини яратиш бўйича дастлабки қадамларингизда қўл келадиган бошқа маълумотлар билан танишасиз.

Қулайлик учун барча маълумотлар кетма-кет, ойма ой тартибда келтирилган. Асарарилар оиласи ва уяларини сотиб олиш учун қулай бўлган баҳор фаслидан бошлаб, ушбу қўлланма сизга келгуси баҳоргача ҳамроҳлик қилади ва ҳар ойда асарарилар билан олиб бориладиган ишларни баён этади.

Асалари юксиз ҳолатда соатига 65 км тезлик билан учади, яъни тезюарар поезд билан мусобақалашигга қодир. Гул ширасини йиғиб олган бўлса, учиш тезлиги соатига 18–30 км га пасаяди (шамолнинг кучи ва йўналишига боғлиқ ҳолда). Парвоз пайтида асалари бир сонияда 440 марта қанот қоқади.

АПРЕЛДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Апрел – биринчи асаларилар оиласини сотиб олишингиз учун энг қулай вақт, чунки бу пайтда асаларилар қишки уйқудан чиқиб бўлган, биринчи парвозини бажарган бўлади ва сиз уларнинг сифатларини тўлақонли баҳолай оласиз.

Аммо асалариларни сотиб олишдан аввал уларни қаерга жойлаштириш ҳақида ўйлаб кўришингиз керак.

АСАЛАРИ ХЎЖАЛИГИ УЧУН ЖОЙ ТАНЛАШ ВА АНЖОМ СОТИБ ОЛИШ

Асалари хўжалигини тинч, кучли шамол ва елвизаклардан ҳимояланган ерда жойлаштириш мақсадга мувофиқ. Агарда жой очик бўлса, хўжалик атрофида ўсимликлардан ҳосил қилинадиган ихота экиш, боғ барпо этиш ёки девор яшаш (масалан, қамишдан) ҳақида ўйлаб кўришингиз керак.

Асалари хўжалигини катта сув ҳавзалари яқинида жойлаштириш керак эмас, чунки бу асал берадиган ўсимликлар ўсиши учун жой чекланганлигини билдиради. Шунингдек,

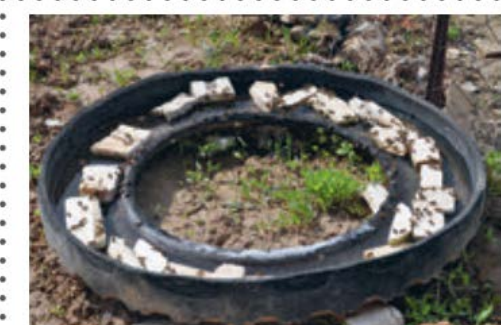
асаларилар гул ширасини излаб сув ҳазваси устидан учиб ўтар экан, орқага қайтиш пайтида ҳалок бўлиши мумкин. Майда сув ҳавзалари, дарё ва ирмоқлар борлиги эса асалариларга ижобий таъсир кўрсатади.

Асалари хўжалиги учун жой зах бўлмаслиги керак, чунки захликдан асаларилар кўпроқ касалланади. Асаларилар хўжалиги электр узатиш линиялари ва уяли алоқа базали станцияларидан узоқда жойлашган бўлиши керак. Бундан ташқари, хўжаликда уяли телефонлардан фойдаланишнинг ўзи мақсадга мувофиқ эмас, чунки бу асалариларга ушбу жойда ҳаракатланишига ҳалал беради.

Дарҳол асалариларга сув беринг. Маъқули, иккита челак олинг, ҳар бирининг тубида кичик тешик ясанг ва уларни тепалик устига қўйинг. Челакларнинг остига бурама тарновчалари бор тахта қўйинг, улардан сув оқиб

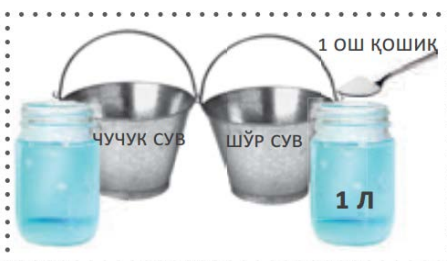
СУВЛОҚ ТУЗИШ ШАКЛЛАРИДАН БИРИ

СУВЛОҚ ТУЗИШ ШАКЛЛАРИДАН БИРИ

туради. Тезкорлик билан яна бошқа шаклдаги сувлоқ яшаш мумкин — кесилган покришка ва пенопласт бўлакчалари ҳам сувлоқ яшашга ярайди.

Асалариларга ҳам чучук сув, ҳам шўр сув керак, шу сабабли битта чеклакка чучук

сув, иккинчисига 1 ош қошиқ тузни 1 литрда эритиш нисбатида шўр сув қуйинг.

Айни пайтда асаларилар уясини ва бошқа зарур анжомларни сотиб олиш керак. Айниқса кичик кўламда асаларичилик билан шуғулланиш учун сизга бир неча оддий мосламалар зарур бўлади: бевосита асаларилар уялари (шу ерлик асаларичилар фойдаланадиган) ёки ўн олтита рамка сиғадиган уялар сотиб олган маъқул. Шунингдек, куракча, сунъий мумкатакни силлиқлаш учун ғалтакмола, искана, чўтка, тутатқич, юзни ёпиш учун тўр ва оқ халат керак. Шунингдек сизга каноп ва ҳар бир уя учун ёстиқ керак бўлади.

Ҳамма нарса шай бўлгач, асалариларни харид қилишимиз мумкин.

Асаларилар оиласини танлаш

Қандай қилиб энг яхши, соғлом ва истиқболли асаларилар оиласини танлаш мумкин?

Аввалига ўйлаб кўринг, таниш асаларичиларингиз борми?

Бор бўлса, асалариларни танишлардан олган маъқул. Бундай имконият бўлмаса, фикрингизча муваффақиятли ва даромадли бўлган

асалари хўжалигига боринг ва асалари уяларини диққат билан кўздан кечиринг.

☞ Уядан асаларилар сушт учиб чиқаётган бўлса, бу оила сизга тўғри келмайди, чунки улар фаровон эмас.

☞ Рамкалари ва ички томонида қорамтир доғлар бор уялар ҳам тўғри келмайди – бу белги қишда асалариларнинг ичи кетганлигидан дарак беради.

☞ Она асаларини кўрсатишни сўранг. Унинг карпатча зотдан, бўлгани маъқул. Бу Ўзбекистонда топиш мумкин бўлган асалариларнинг энг яхши зоти.

☞ Она асалари қари эмаслигига ишонч ҳосил қилиш учун уяга диққат билан қаранг. Она асалари ёшлиги ва оила мустаҳкамлигининг аниқ белгилари рамкаларда личинкаларнинг зич жойлашгани, эски бўлмаган ва қорайиб кетмаган уя ва қопқоқлар билан усти ёпилган тўқ рангли ячейкалар (уларда ғумбакка айланган личинкалар ётади) ҳисобланади. Ёш она асаларининг яна бир белгиси рамкаларда она

ОРҚАСИДА САРИҚ ДОҒИ БОР ЙИРИК
АСАЛАРИ – КАРПАТЧА ЗОТГА МАНСУБ
ОНА АСАЛАРИ

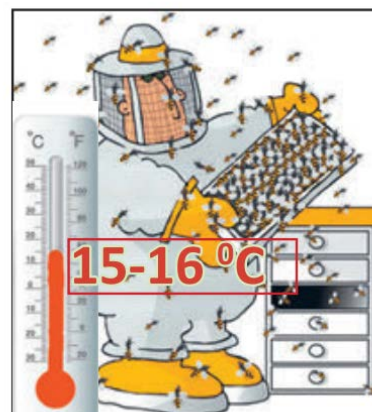
ОНА АСАЛАРИ УЯСИ

асаларилар уясининг йўқлигида намоён бўлади.

БИРЛАМЧИ КЎРИК

Асаларилар сотиб олиб, кўчирилганидан сўнг бир ҳафта ўтгач, кўрикни ўтказиш керак. Бунинг учун уяни кўриқдан ўтказиш бўйича умумий қоидаларни билишингиз зарур.

- ✓ Уяни кўриқдан ўтказиш пайтида унинг кўзи қаршисида турманг, чунки арилар сизни чақиши мумкин.
- ✓ Асаларилар оилаларини кўриқдан ўтказиш бир мунча вақтга уларни ҳаяжонлантиради, уларнинг иш қобилияти пасаяди ва шира йиғишдан узилиб қолишади. Шу сабабли асаларилар билан бажариладиган асосий ишларни куннинг иккинчи ярмида ўтказган маъқул.
- ✓ Шамолли кунларда асаларилар билан иш бажарманг, чунки уянинг асалариларни иссиқлик режими бузилиб, улар қаттиқ ғазабланиши мумкин.
- ✓ Асаларилар оиласини $15-16^{\circ}\text{C}$ (сояда) паст бўлмаган ҳароратда кўриб чиқиш керак, жуда зарур бўлган ҳолатларда уяни тўлиқ очмасдан қисман кўриб чиқишга 12°C ҳароратда йўл қўйиш мумкин.

- ✓ Асаларилар билан иш бошлашдан олдин уянинг кўзига бир икки тутун оқимини юборинг ва бироз вақт ўтгач, томини очинг.
- ✓ Қутидан рамкани олиш учун уни искана билан жойидан оқиста кўзгатинг, икки ёнидан ушлаб юқорига кўтаринг ва дезинфекция қилинган қутига қўйинг.
- ✓ Рамкани эгиш ва тескари ўгириш мумкин эмас, чунки ячейкалардан янги олиб келинган шира оқиши, мумкатак эса синиши мумкин. Бундан ташқари, она асалари рамкадан тушиб кетиши мумкин. Бундан сақланиш учун кўрик пайтда рамкани қути устида ушланг.

Бу ишлар тезкор, айти пайтда тартибли бажарилади. Кўрик пайтида асалариларнинг зичлиги, сонига, хатти ҳаракатига эътибор беринг. Асаларилар хотиржам бўлиши керак, бу оиланинг фаровонлигидан далолат беради. Катаклар зич тўлдирилган бўлиб, бўш қолмаслиги керак. Бу она асалари ёш ва соғлом эканлигидан дарак беради.

Кўрик пайтида рамкаларда она асаларилар уялари пайдо бўлганини кўрсангиз, бунда оилани иккига бўлишга тўғри келади. Она асалари, расплод ва асаларилар бор рамкани бошқа уяга ёки вақтинча пакетга кўчиринг. Ушбу рамкага иккита сушь рамкани қўшинг ва бу оилани қиём билан боқинг.

Қиём бирга бир нисбатда аралаштирилган сув ва шакардан тайёр ланади. Ҳар куни сушли

рамкага 50–100 грамм ана шундай қиём қуйинг. Уларни учта тўлиқ расплодли рамка ҳосил бўлмагунча боқиб туринг. Она асалари уяси бор рамкалар қолган уяларда рамканинг ўртасида жойлашган битта она асалари уясидан бошқасини йўқ қилинг. Ундан янги она асалари чиқади. Ушбу она асалари уясини синчиклаб кўриш мумкин, унинг қопқоплари қуриб қолган бўлса, демак она асалари бир, кўпи билан икки кунда чиқади. Асалариларни она асалари катагидан чиқмагунча боқиб туринг. Заруратга кўра сушли рамкаларни кўшиб туринг.

БИЛАСИЗМИ? – 2-ФАКТ

Асалари уясидан 8 км узоқликка учиб кетиши ва қайтиш йўлини хатосиз топиши мумкин. Аммо бундай узоқ масофага учиш асаларилар ҳаёти учун хавфли ва ишининг унумдорлиги нуқтаи назаридан кам самарали. Асалариларнинг фойдали парвози радиуси 2 км ни ташкил этади. Бундай парвоз давомида у 1200 гектарлик майдонни айланиб чиқишга қодир.

МАЙ ОЙИДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Илик баҳорёз мавсумида гул ва дарахтларда гул чанги ва аралашмалари етарли бўлган пайтда асаларилар оиласи тез сурада кўпайиб боради. Уларнинг кўпайиши ва асал йиғиши учун қулай шарт шароитлар яратиш, шунингдек асалариларнинг қочиб кетишини олдини олиш мақсадида ўз вақтида уяларни кенгайтиришингиз зарур.

СУШЛИ РАМКАЛАР ҲИСОБИДАН УЯНИ КЕНГАЙТИРИШ

Табиатдан олинадиган асаларилар озиғи (асал) ҳали унчалик кўп бўлмаган ҳолда уяни сушли рамкалар ҳисобидан кенгайтириш мумкин. Сушли рамка

ЖИГАР РАНГ СУШЬ

арилар урчиётган рамка ортидан четдан қўйилади. Гап шундаки, тухумли рамка янги қўйилган рамка билан қолганларидан ажратиб қўйилса, асаларилар она асаларини йўқ деб ўйлайди ва бу рамкада она асалари учун уя қура бошлайди.

Сушли рамкани асаларичилар жамиятидан сотиб олиш мумкин, даставвал битта қути учун 2 та сушли рамка сотиб олиш керак. Сушь қора эмас, оч жигар ранг ва тоза бўлишига эътибор беринг. Келгуси йил, эрта баҳорда уяни кенгайтирар экансиз, тухумлар етиштирилган жигар ранг сушдан фойдаланинг. Она асалари оч рангли рамкадан кўра, бундай фойдаланилган рамкани хуш кўради. Оч ранг қуруқликдан кечроқ - баҳорда фойдаланинг.

УЯНИ КЕНГАЙТИРИШ УЧУН СУНЪИЙ МУМКАТАКДАН ФОЙДАЛАНИШ

ВЗЯТОК (прополис) - бу асаларилар турли ўсимликлардан йиғадиган ва уясига олиб келадиган гул шираси, чанги, сув ва асаларилар

елими. Взяткок кўпайганда сунъий мумкатак ҳисобидан уяни кенгайтириш зарур. Мумкатакларни кўздан кечириш орқали бу ишнинг вақтини тўғри белгилаш мумкин, асаларилар ячейкалар деворларини оқ мум билан қуришни давом эттира бошлаганда сунъий мумкатак ҳисобидан уяни кенгайтириш керак.

Сунъий мумкатакни сотиб олишда унинг сифатига эътибор қаратинг - мумкатаклар чўзиқ эмас, тўғри шаклда бўлиши, мумкатакнинг ўзи эса оч сариқ тусли, шаффоф ва мустаҳкам бўлиши зарур.

Эринмасдан битта тўпламдаги листларнинг сонини санаб чиқинг. Беш килограммли тўпламда 58–60 дан ортиқ лист бўлмаслиги лозим. Уларнинг сони 70 та ва ундан кўп бўлса, бу мумкатаклар юпқалигидан ва қуёшда эриб кетиши мумкинлигидан далолат беради.

РАМКАЛАРНИ КЕНГАЙТИРИШ

Мумкатакни уяга қўйиш учун уни рамкага тортиб, ўрнатишингиз зарур.

Бунинг учун аввалига рамкага ёнламасига беш қатор сим тортинг. Биринчи сим рамканинг юқори қисмидан 20 миллиметр масофада жойлаштирилиши керак, қолган тўртта симни оралиғи

тенг масофада тортинг. Симни тортиш учун аввалига бигиз ёки тешгич билан рамка планкасида зарур жойларда тешик ясанг, сўнгра симни барча тешиклардан ўтказинг, чиқиш жойида маҳкамлаб қўйинг. Сўнгра симни яхшилаб тортиш зарур.

Энди сунъий мумкатакни бироз истилган ғалтакмола билан рамканинг юқори брусига маҳкамлаш лозим. Бунинг учун рамка секинлик билан лекалода ётган мумкатакка қўйилади. Сўнгра ғалтакмола шпораси билан симларнинг устидан юригизилади, натижада сим мумга сингиб кетади.

Тежамкорлик мақсадида рамкаларга сунъий мумкатакни полосалар билан ёки тўлиқ бўлмаган листларни ўрнатиш керак эмас, бу асариларнинг ишга лаёқатини пасайтиради ва кўплаб эркак асарилар пайдо бўлишига олиб келади.

Сунъий мумкатакли рамкаларни ён томондан, тухумли четки рамкалар билан асалли мумкатаклар орасига кўйинг. Ушбу рамка тухумлар билан тўлдирилганда уни уянинг ўртасига яқинроқ кўйинг.

БИЛАСИЗМИ? – 3-ФАКТ

Асаларининг оғирлиги 100 мг атрофида, айна пайтда у 40 мг ли юк билан бир неча километрга учишга ёки 20 мг ли бандни кўтаришга қодир. Усти ғадир-будур асалари ўз вазнидан 20 баравар оғир бўлган юкни кўтариши мумкин.

ИЮНДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Асаларичилик билан эндигина шуғуллана бошлаганингиз учун июнь ойидаги барча ҳаракатларингиз уяларни мунтазам кўрикдан ўтказиш (ҳафтасига бир марта, ундан кўп эмас) ва заруратга кўра уяларни сунъий мумкатак ҳисобидан кенгайтиришдан иборат бўлади. Шу нарса ёдингизда бўлсин, уяларни ўз вақтида кенгайтириш асаларилар унумдорлигини оширади.

Асалари хўжалиги катталашганда уни гул шираси кўп жойларга кўчириш ҳақида бош қотиришингизга тўғри келади. Бу асал олишни ва даромадингизни кўпайтиради.

БИР ОЗ НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАР

Трутень-бу эркак зотига мансуб асаларилар бўлиб, улар оилага наслни давом эттириш учун керак. Ташқи

кўринишига кўра улар ишчи асаларилардан узунроқ ва семизроқ, ниши йўқ.

Оилада эркак асаларилар ҳеч қандай ишни бажармайди, улар ҳатто гулдан шира йиға олмайди, атроф гуллаб ётган бўлса ҳам, ишчи асаларилар боқмаса, улар очликдан ўлиши мумкин. Уларнинг ягона вазифаси-она асаларини уруғлантириш. Уяда юзлаб эркак асаларилар пайдо бўлади ва асаларилар улардан озуқасини аямайди, уларни етиштиришга ишчи асалариларга нисбатан 5–6 баравар кўп асал сарфлайди. Эркак асаларилар жисмонан баққуват, уларнинг қанотлари кучли ва кўриш қобилияти яхши. Бу хусусиятлар уларга она асаларини кўриш, унга етиб олиш ва уни уруғлантириш учун зарур. Шундан сўнг дарҳол эркак асалари ҳалок бўлади. Қолган эркак асаларилар асал олингунча яшайди, шундан сўнг ишчи асаларилар уларни уядан ҳайдайди ва улар совуқдан ва очликдан ҳалок бўлади.

БИЛАСИЗМИ? – 4-ФАКТ

Асалариларнинг кўриш қобилияти бургутникидан яхшироқ. Унинг кўриш қобилияти инсонникидан бир минг баравар кучли. 1 км масофада катта асалари 8 мм ли буюмни фарқлай олади.

ИЮЛДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

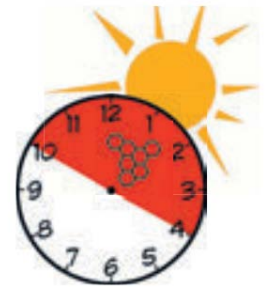
Бу ойда асалариларингиз фаоллик билан асал йиғишда давом этади. Асаларидан юқори даражада самарали меҳнат қилиши учун уялардан асални ўз вақтида олишингиз керак. Вақтида дейилганда-асалнинг серсув бўлмай қолиши, асаларилар эса ячейкаларнинг юқори қаторларини

ёпа бошлаши даври тушунилади, буни кўрик пайтида пайқашингиз мумкин. Бундай асал етилган ва сифатли бўлади. Агарда у катаклар тўлик ёпилгунча уяда қолдирсангиз, асалариларнинг иши сустлашади.

ДИҚҚАТ!!! Жазирама кунларда қуёш нурлари остида турган уяларнинг устини майда пичан ғарамлари билан ёпиб қўйиш керак. Бу уяларни қизиб кетишдан сақлайди.

АСАЛ ОЛИШ

Асал олиш учун куннинг энг қулай вақти асаларилар фаол шира тўплаш билан банд пайт ҳисобланади, яъни кундузи соат 10 дан 16 гача.

Гап шундаки, асаларилар шира тўплаш билан овора бўлганда асалларини олиб қўйишаётганига камроқ эътибор қаратади ва камроқ асабийлашади. Рамкалардан асални тортиб олгач, уларни уяга, аввалги жойига қўйинг.

АСАЛНИ ТОРТИБ ОЛИШ

Асал олишни асаларилар кира олмайдиган ёпиқ жойда амалга ошириш керак, шунда ўғрилиқнинг олди олинади.

Эндиликда мумкатакларни очиш мумкин, бунинг учун жуда юпқа ва кенг тиғли пичоқдан (ёки махсус мумкатакларни очишга мўлжалланган пичоқлардан фойдаланинг).

Пичоқни иссиқ сувга
солинг. Рамкани ён
планкасини столга таяган
ҳолда иситилган пичоқни
қуйидан юқорига
ҳаракатлантириб, қопқоқларни
кесиб олинг. Кесилган
қопқоқларни тўрли идишга солиб қўйинг, ундан
ҳали кўп асал оқиб тушади.

АСАЛ ОЛИШ УСКУНАСИ

Очилган мумкатакларни асал ҳайдаш
ускунасига шундай жойлаштирингки, токи улар
бирбирининг мувозанатини таъминласин. Яъни,
ускунага вазни бир хил мумкатакларни ёки
тахминан тенг вазли мумкатакларни бир-
бирининг қарама қаршисига қўйинг. Асал ҳайдаш
ускунасини секин айлантинг, бунда қуйи
планкаси олдинга қарасин, кейин кассеталарни
ўғиринг. Сўнгра яна секинлик билан айлантира
бошланг, астасекин тезликни оширинг.

Мумкатакнинг иккинчи томонидан бутун асал
тортиб олингач, уларни яна биринчи томони билан
ўғиринг ва ускунани катта тезлик билан
айлантинг, бунда биринчи томондаги асал
қолдиқлари тортиб олинади. Гап шундаки,
мумкатаклар вазни оғирлиги пайтида ҳатто суст
айлантириш ҳам асални тортиб олиш учун етарли
марказдан четлашувчи кучни беради.
Мумкатаклар енгиллашгани сайин асални тортиб
олиш учун катта тезликда айлаштириш зарур.

Мумкатакларингиз янги қурилган бўлса, асални тортиб олишда уларни шикастлаши эҳтимоли мавжуд. Шу сабабли усқунани кичикроқ тезликда айлангиришга ҳаракат қилинг. Агарда мумкатаклар тўқ рангли ва мустаҳкам бўлса, ҳайдаш тезлиги уларга шикаст етказмайди. Сиз боқаятган ҳар бир асалари оиласидан қанча асал олганингизни албатта қайд этинг. Бу маълумот кучли оилаларни аниқлаш ва асалари хўжалигида наслчилик ишларини олиб бориш учун керак бўлади.

БИЛАСИЗМИ? – 5-ФАКТ

Асаларичи тутун ёрдамида асалариларни тинчлантирмайди, балки ёнғин имитациясини ҳосил қилади. Қадимдан ўрмонларда яшаб келган арилар тутун пайдо бўлганда асалга ташланади ва узок сафарга уни ғамлаб олмоқчи бўлади. Асаларининг қорни тўқ бўлиб, букилмай қолса, у нишини ишга сола олмайди.

АВГУСТДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Августда аста секин асал йиғиш якунланади ва якуний асал тортиб олиш амалга оширилади. Турли ўсимликлардан йиғиб олинган асални тўлик, қолдиқсиз йиғиб олиш керак.

Айни пайтда эски сушли рамкаларни ажратиб олишни бошлаш керак. Асалариларнинг бир неча авлоди вояга етгач, сушли рамкалар эскиради ва қораяди. Бундай сушни ўз вақтида суъний мумкатакли рамка билан алмаштириш зарур,

чунки ҳар бир авлод чиқарилиши баробарида ячейкалар кичрайиб боради ва улардан майда ва тўла қонли бўлмаган асаларилар етишиб чиқади. Шунингдек, эски сушли рамка тухумларнинг касалланиши ва мум куяси ривожланишига сабаб бўлиши мумкин.

Умуман, йилига хўжаликдаги сушли рамкаларнинг учдан бир қисми сунъий мумкатакли рамкаларга алмаштирилиши керак. Эски сушли рамка мум эриткичда эритилади.

Мум эриткични харид қилишнинг иложи бўлмаса, ўзингиз қуёшли мум эриткич ясашингиз мумкин.

Бунинг учун қути ясайсиз, унинг битта ён томони иккинчисидан анча паст бўлсин. Унинг усти шиша билан ёпилади, ичига эса чети йўқ идиш қўйилади. Идишни оғдирилган ҳолатда қўйинг, олдига эгилган ҳолда катта идиш ёки тоғора қўйилади, унга эриган мум оқиб тушади.

Олинган мумни асаларичилар жамиятига олиб боринг, у ерда мумни сунъий мумкатакли тўпламларга алмаштириб оласиз.

БУҒЛИ МУМ ЭРИТКИЧ

МУМ ЭРИТКИЧДА ҚОЛГАН МЕРВА
(ЭРИГАН НАРСАЛАР) ВА
ЭРИТИЛГАН ТОЗА МУМ

Бир килограмм асал олиш учун асаларилар 4500 марта парвоз қилиши ва 6–10 млн. гулдан шира олиши керак. Кучли оила бир кунда 5–10 кг асал (10–20 кг шира) тўплаши мумкин

СЕНТЯБРДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Сентябрда асалариларни кузги озиклантириш ишлари бошланади. Кузги озиклантириш асалариларни рағбатлантириш, қиш давомида ёш асалариларнинг ўсиши учун зарур. Қўшимча озиклантирилганда ва уяда янги ғумбаклар пайдо бўлганда асаларилар кунт билан гул чанги излаб учиб кетади.

ОЗИҚЛАНТИРИШ УЧУН МОСЛАМА ЯСАШ

Аввалига озиклантириш учун мослама ясанг, бу ишни уй шароитида бажариш мумкин. Сиз озиклантириш рамкасини ёки рамка устига ўрнатиладиган озиклантириш мосламасини ясашингиз мумкин. Озиклантириш рамкасини ясаш учун оддий рамкани олинг. Унинг юқори планкасини олиб ташланг, ёнларида ушлаш учун жой қолдиринг. Юқоридан 15 сантиметр масофада, ён планкалар торайиб борадиган жойда ёнламасига яна битта планка ўрнатинг.

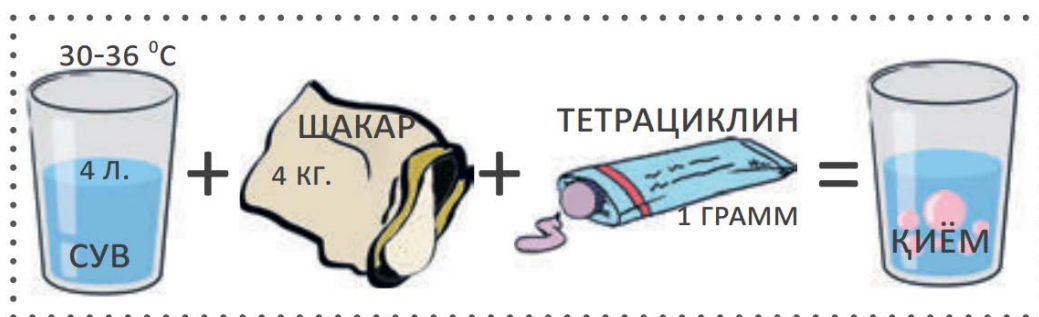
Энди ён планкаларга фанерани шундай қилиб қоқингки, қиём учун идиш ҳосил бўлсин. Барча тирқишларни эритилган мум билан ёпинг. Сўнг

қиём қуйинг, устига пайраха ёки чўп ташланг ва ушбу рамкани уянинг энг четки қисмига қўйинг.

Иккинчи шакли унча катта бўлмаган ясси қути бўлиб, унинг туби фанерадан, ёнлари қалин бўлмаган тахтадан ясалган. Бундай қутининг баландлиги 4 сантиметр, кенглиги 20 сантиметр ва узунлиги 30 сантиметр бўлиши керак. Барча тирқишлар эритилган мум билан қопланади. Қутининг ён томонидан арилар ўтиши учун йўлак қилинади, тепадан озуқа устига юпка чўплар ташлаш керак, улар асалариларга чўкмасликка ёрдам беради. Идишнинг устига шиша ёпиш ва рамкани шундай қўйиш керакки, йўлак рамкаларнинг ёнламасига тўғри келсин

ҚЎШИМЧА ОЗИҚЛАНТИРИШ

Энди тенг нисбатда шакар ва тоза қайнатилган сувни аралаштириб, қиём тайёрлаш керак. Турли касалликларнинг олдини олиш учун қиёмга тетрациклин қўшиш тавсия қилинади, бунда 4 литр қиёмга 1 грамм тетрациклин қўшилади. Уяда асал умуман бўлмаса, битта оилага ўртача 12 литр қиём керак бўлади. Заруратга кўра, асаларилар бирон хасталикка чалинса, қиёмга бошқа дорилар ҳам қўшилиши мумкин. Дориларни асаларичилар

жамиятидан сотиб олиш мумкин, у ерда у ёки бу касалликларни даволаш бўйича батафсил маълумот ҳам берилади.

Шуни ёдда тутиш зарурки, қиёмга дорилар алоҳида солинади, уларни аралаштириб бериш мумкин эмас. Бу тарзда олинган қиёмни кунига 100–200 граммдан, ёки кунора ярим литрдан бериб туриш маъқул. Углеводли озуқа-қиёмдан ташқари асалариларга оксилли озуқа-ўсимликлар чанги ҳам керак. Ўсиб бораётган ғумбакларни боқишда улар ўз оксилларини ишлатади. Гул чанги захирасини яратиш учун асаларилар уларни ячейкаларга жойлаб, устидан асал суртади. Ҳар бир асаларилар оиласида бириккита пергали рамка бўлиши зарур.

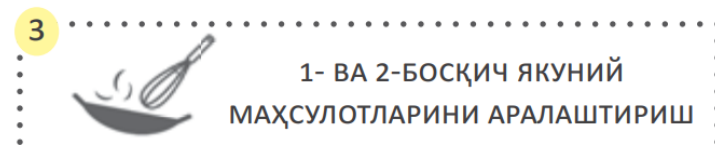
Перга етишмаган ҳолларда асаларичи совуқ ва асаларилар уча олмайдиган ҳавода асаларилар оиласига перга ўрнини босувчи озуқа берилади.

Бундай озуқани тайёрлаш учун соя ўсимлиги унини капрон элакдан

ўтказинг ва бироз қовуринг. Сўнгра икки қисм шакар бир қисм сув нисбатида

қиём тайёрланг, унда хамиртуруш эритинг.

Хамир туруш қиём тайёрлаш учун олинган сув ҳажмидан икки баравар кам бўлиши керак. Масалан, бир литр сувга икки кило шакар ва 0,5 хамиртуруш олинг. Хамиртурушли қиёмни қайнашга яқин ҳароратгача иситинг, аммо қайнатманг, сўнгра совутинг. Совуган қиёмга тайёрлаб қўйилган сояли унни солинг, бунда ҳосил бўлган хамир оқмаслиги керак. Тайёрланган оқсилли озукани уяга рамкаларнинг устига қўйинг. Бундай озуканинг 200–400 grammi бир ҳафтага етади.

БИЛАСИЗМИ? — 7-ФАКТ

Асаларилар кўчининг оғирлиги 7–8 кг бўлиши мумкин, унда 50–60 мингта асалари бор, уларнинг ичида 2–3 кг асал бўлади. Ёмғирли ҳавода асаларилар асал захираси билан 8 кун давомида озикланиши мумкин.

ОКТАБРДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Октябрда астасекин асалариларнинг ҳаётий фаоллиги сусаяди. Расплад миқдори астасекин камайиб боради, она асалари тезтез тухум қўйишдан тўхтайдди. Улардаги модда алмашинуви секинлашади, улар совуққа тайёрлана бошлайди. Совуқ об-ҳавони кутар экан, улар бутун қути тешикларини прополис билан тўлдирга бошлайди.

Бу пайтда давомли кузги ёмғир бошланмасдан, уяга қапа қўзғатувчи расплад ва катта асаларилар касаллиги - варроатозга қарши ишлов бериш

керак. Бунинг учун асаларичилар жамиятида махсус воситалар сотиб олиш ва уларни йўриқномага мувофиқ қўллаш керак.

Агар асаларилар бошқа бирон касалликдан азият чекса, буни албатта ҳисобга олиш ва уяга ишлов бериш учун воситалар танлаш керак. Умуман, кузда уч марта, заруратга кўра ишлов берилади. Шунингдек, асалариларни сентябрда бўлгани каби, шифоли қиём билан боқиш керак.

БИЛАСИЗМИ? – 8-ФАКТ

Она асалари одамни ҳеч қачон, ҳатто унга зарар етказган тақдирда ҳам чақмайди. Аммо рақибини учратар экан, аёвсиз ниш уради.

НОЯБРДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Ноябр – асосий кузги кўрик вақти, бунда оиланинг кучи баҳоланади ва уялар қишга тайёрланади.

Сентябр ва октябр ойларида асаларилар қиёмни шифобахш асалга айлантириб бўлишди ва бу уларга қишки озуқа бўлиб хизмат қилади. Ҳар бир оилага бундай асалдан 11 килограммдан кам қолмаслиги, ҳар бир рамканинг оғирлиги эса 3–4 килограммдан кам бўлмаслиги керак. Шунингдек, ҳар бир уяда асалли рамкаларнинг ташқи четидан камида иккита гул чангли рамка қолиши керак.

Оила қишни яхши ўтказиши учун унда камида тўртта асаларили рамка бўлиши керак. Асаларилар сони камроқ бўлса, оила кучсиз ҳисобланади. Бундай оилага ёрдам бериш учун унга бошқа ана шундай оиладан асалариларни қўшиш керак, бунда она асалари лардан биттаси ўлдирилади.

Энди она асаларисиз қолган оиладан барча ортиқча бўш рамкалар олиб қўйилади ва битта асалли рамка қўйилади. 10–20 см масофада олдиндан иккита тўсиқ қўйилган ҳолда иккинчи уядан олинган рамкалар қўйилади. Она асалариси йўқ оила астасекин бошқа томонга ўтиб олади ва икки кундан сўнг тўсиқларни олиб ташлаб, рамкаларни бирлаштириш мумкин.

Барча уяларни иситиш, бўш рамкаларни олиб қўйиш, тўсиқларни рамкалар ортига қўйиш керак, бу асалариларга совқотмасликка ёрдам беради. Озуқа қутиларини олиб қўйиш керак, рамкалар устига газета, сўнг мато ва ёстиқ қўйилади. Барча материаллар қуруқ бўлиши лозим. Уя кўзини 1–3 сантиметргача қисқартириш керак. Уяларни ердан 40 см баландликда ўрнатиб, қопқоқ устидан пленка ёки қорақоғоз ёпиш керак, токи ичига сув тушмасин. Шунини ёдда тутиш зарурки, захлик асаларилар учун ҳатто совуқ ҳароратлардан ҳам хавфлидир.

Асаларилар ячейкаси – табиатдаги идишининг энг оқилона геометрик шакли, уни куришга энг кам миқдорда материал талаб қилинади (100 та асалари ячейкасига - 1,3 г мум), конструктив мустаҳкамлиги ва сиғимига кўра ячейкага тенг келадигани йўқ.

ДЕКАБРДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Совуқ тушиши билан асаларилар ўзларига мақбул ҳароратни сақлаш бўйича қишки клубни ташкил этади.

Бу пайтда сиз асалари хўжалиги ишларидан чалғиб, ўз асбоб-ускуналарингизни тартибга солишингиз, эски сушни эритишингиз, келгуси баҳорга эҳтиёт уяларни ҳозирлаб қўйишингиз мумкин.

Тез-тез кўрик ўтказиш орқали асалариларни ташвишлантирмаслик керак, бунинг ўрнига уянинг кўзига шланг тиқиш орқали уларни тинглаб кўриш мумкин. Уянинг деворига чертиб, тинглаб кўринг. Баланд ғовурғувур эшитилиб, дарҳол тинса, демак ҳаммаси жойида. Агарда куруқ, чирсиллайдиган овоз эшитилса, демак уяда озуқа етишмайди. Озуқа етишмаганда асалариларга илиқ асал ёки қиём бериш керак, шуни ёдда тутингки, буни заруратсиз ва жуда совуқ ҳавода қилиш керак эмас.

Агарда декабрнинг ўрталарида ҳаво ҳарорати 15°C дан ошса, кўрик ўтказиш мумкин. Шу билан

бирга оилага варроатозга қарши дорилар, масалан, бипин билан ишлов бериш мумкин.

Кўрик пайтида мумкатакдаги асалга алоҳида эътибор қаратиш керак. Унинг кристалланишига йўл қўймаслик керак, чунки бунда асаларилар овқатланишига қийналади. Агарда асал кристалланган бўлса, асалариларга қўшимча озуқа бериш шарт.

БИЛМАЙСИЗ – 10 ФАКТ

Асалариларнинг душмани ва текинхўрлари кўп бўлади, шу сабабли уяга кириш жойи соқчилар томонидан ишончли кўриқланади, улар ҳар қандай пайтда чақирилмаган меҳмонга ташланишга шай туради. Ўзга уяга биронта бегона ари кира олмайди.

Ҳар бир уянинг ўз ҳиди бўлади ва у одамга билинмайди. Асалари бу ҳидни танасининг алоҳида чуқурчасида сақлайди. Кўзга яқин учиб келар экан, асалари уни очади ва соқчиларга уни рухсатнома сифатида кўрсатади.

ЯНВАРДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Одатда, январ йилнинг энг совуқ ойи ҳисобланади. Бу пайтда асаларилар мудроқ ҳолатда бўлади. Шунини билиш зарурки, бу ҳолатда ҳар бир асалари уянинг тубига тушиб қолса, юқорига чиқа олмайди ва совуқдан нобуд бўлади.

Заруратга кўра уянинг томидаги қорни сидириб туриш, ёстик ва холст уядан чиқиб қолмаслигини кузатиш, акс ҳолда улар нам тортиши мумкин ва намдан асаларилар ўлади.

Қорни тозалашда уяни қимирлатмасликка ҳаракат қилинг, токи асаларилар пастга тушиб қолмасин.

Уянинг кўзи олдида ўлик асалариларни кўрсангиз, уларни йиғиб олинг ва албатта ёқиб юборинг, чунки улар инфекциядан ўлган бўлиши мумкин ва уя олдида қолдирилса, унинг тарқалишига сабаб бўлади.

БИЛАСИЗМИ? – 11-ФАКТ

Асаларилар қизил рангни фарқлай олмайди. Уни тўқ кул ранг ёки қора ранг сифатида кўради. Аммо инсон кўра олмайдиган ультрабинафша нурларни кўради. Асаларилар сариқ рангни ниҳоятда яхши кўради: уни узокдан кўриш мумкин.

ФЕВРАЛДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Феврал ойида ҳаво ўзгарувчан бўлади. Агарда ҳаво илиқ бўлса, бу пайтда биринчи баҳор экинлари гуллай бошлайди ва асаларилар гул шираси ва чангини йиғишга киришади.

Илиқ ҳавода асалариларни кўрикдан ўтказишни бошлаш мумкин, аммо ҳаво совуқ бўлса, фақат эшитиш билан чегараланинг. Заруратга кўра, асаларилар озукаси камайса ёки асал қотиб қолса, уларга қўшимча озукка беринг. Қўшимча озуканинг яна бир тури-асалли шакарли хамир.

Уни тайёрлаш учун бир қисм суюқ асал ва тўрт қисм шакар кукунини олинг. Асални 40 даражагача иситинг ва кукун билан аралаштиринг.

Ҳосил бўлган хамирдан кулча ясанг ва уяларга рамкаларнинг устига қўйинг.

БИЛАСИЗМИ? – 12-ФАКТ

Агарда асалари хўжалик яқинида узок бўлмаган масофада озуқа манбасини топса, у «доира» рақсини ижро этади. «Ликилловчи» рақс билан асалари асал ёки гул чанг манбасидан хабар беради.

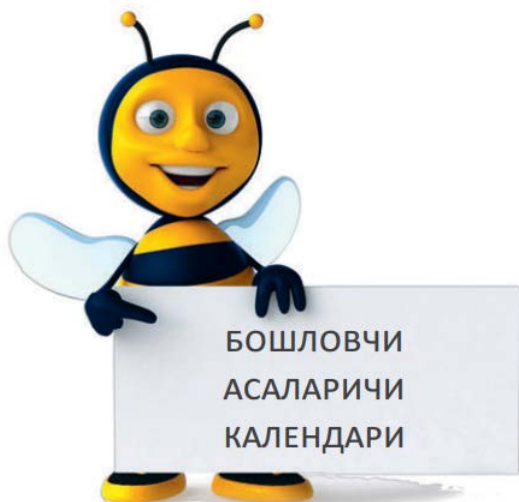
МАРТДА ҚАНДАЙ ИШЛАР БАЖАРИЛАДИ?

Ҳудудга боғлиқ равишда феврал, март ойларида асаларилар қиш уйқусидан уйғона бошлайди. Яхши об-ҳавода улар уядан учиб чиқиб, гул шираси ва чангини йиғишга киришади. Аммо, ҳали об-ҳаво барқарор эмас, табиатдан олинган озуқа асалариларга етишмаслиги мумкин. Шу сабабли уларга қўшимча озуқа бериш керак.

Ҳаво илий бошласа ва ҳаво 15°C дан пасаймаса, асосий баҳорги тафтишни ўтказинг. Дастлаб асаларилар қишдан қандай чиққанлигини, оилалар кучини ва оилада она асалари борлигини текширинг. 5 ва ундан кўп рамкалар тўлиқ арилар билан қопланган бўлса, оила кучли, 4 рамка бўлса-ўртача ҳисобланади. Агарда бундай рамкалар 4 тадан кам бўлса, оила-кучсиз. Ячейкаларни кўздан кечиринг, личинкалари борми? Бор бўлса, ҳаммаси жойида ва она асалари ҳам бор. Агар она асалари бўлмаса, унга бошқа оиладан етилган она асалари уясини қўйиш керак.

Кўрик пайтида асаларили рамкаларни янги тоза уяга қўйинг ва шунча рамка қолдирингки, токи асаларилар уларни тўлиқ қопласин. Эски уяларни тозаланг, совунли сув билан ювинг, қуритинг ва кавшарлаш лампаси билан куйдиринг.

БАҲОР

АПРЕЛ

- ✓ Хўжалик жойини белгилаб олиш
- ✓ Сув ичиргич тайёрлаш
- ✓ Уяларни ва зарур инвентарни харид қилиш
- ✓ Асалариларни харид қилиш
- ✓ Бир ҳафтадан сўнг бирламчи кўрикни ўтказиш

МАЙ

- ✓ Уяларни кенгайтириш

МАРТ

- ✓ асалариларга қўшимча озуқа бериш
- ✓ асаларилар ва уяларнинг баҳорги тафтишини ўтказиш
- ✓ асаларили рамкаларни янги тоза уяга қўйиш
- ✓ эски уяларни ювиш ва кавшарлаш лампаси билан куйдириш

ЁЗ

ИЮН

- ✓ ҳафтасига бир марта асалариларни кўрикдан ўтказиш
- ✓ уяларни кенгайтириш (зарурат бўлса)
- ✓ асаларичилик ҳақидаги китобларни ўқиш.

ИЮЛ

- ✓ асал олишни амалга ошириш
- ✓ ҳар бир оиладан қанча асал олинганлигини қайд этиш

АВГУСТ

- ✓ якуний асал олишни ўтказиш
- ✓ эски сушни сунъий мумкатакли рамкага алмаштириш
- ✓ эски сушни мумэриткичда эритиб олиш
- ✓ олинган мумни сунъий мумкатакли тўпламларга алмаштириб олиш

КУЗ

СЕНТЯБР

- ✓ асалариларни қўшимча боқиш учун охурча ясаш
- ✓ қўшимча боқиш учун қиём тайёрлаш
- ✓ перга ўрнини босувчи тайёрлаш

НОВАБР

- ✓ асаларилар ва уяларни кузги кўрикдан ўтказиш
- ✓ уяларни иситиш, бўш рамкаларни олиб қўйиш ва рамкалар ортидан тўсиқлар қўйиб қўйиш
- ✓ уяларни ердан 40 см баландликка қўйиш ва қопқоғи устига пленка ёпиш

ОКТАБР

- ✓ уяга варрохозга қарши ишлов бериш
- ✓ асалариларни сентябрдаги даволаш қиёми билан боқиш

ҚИШ

ДЕКАБР

- ✓ инвентарни тартибга келтириш
- ✓ қолган эски сушни қайта эритиб олиш
- ✓ келгуси баҳорга эҳтиёт уяларни тайёрлаб қўйиш
- ✓ асалариларни кўрикдан ўтказиш
- ✓ асалариларни қўшимча озиклантириш (зарур бўлса)

ЯНВАР

- ✓ асалариларни кўрикдан ўтказиш
- ✓ уя қопқоғидан қорни олиб ташлаш
- ✓ ўлик асалариларни ёқиш

ФЕВРАЛ

- ✓ асалариларни кўрикдан ўтказиш
- ✓ асалариларга қўшимча озуқа бериш (зарур бўлса)

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Аршавский С.А. **Пасека под крышей.** 1991
2. Булгакова Л. **Медоносы кочевого пчеловодства.** 1989
3. Граут Р. **Пчела и улей.** 1969
4. Киреевский И.Р. **Что нужно знать начинающему пчеловоду.** 2006
5. Крахотин Н. **Календарь пчеловода.** 1989
6. Родионов В.В., Шабаршов И.А. **Если вы имеете пчел.** 1983
7. Таранов Г.Ф. **Словарь-справочник пчеловода.** 1984

МУНДАРИЖА

КИРИШ	5
Апрелда қандай ишлар бажарилади?	6
Май ойида қандай ишлар бажарилади?	12
Июнда қандай ишлар бажарилади?	16
Июлда қандай ишлар бажарилади?	17
Августда қандай ишлар бажарилади?	20
Сентябрда қандай ишлар бажарилади?	22
Октябрда қандай ишлар бажарилади?	25
Ноябрда қандай ишлар бажарилади?	26
Декабрда қандай ишлар бажарилади?	28
Январда қандай ишлар бажарилади?	29
Февралда қандай ишлар бажарилади?	30
Мартда қандай ишлар бажарилади?	31
Бошловчи асаларичи календари	32